

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده‌ی علوم انسانی

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عنوان

بررسی و تبیین مفهوم آزادی در اندیشه‌ی شهید بهشتی

نگارنده:

رحمت مهدوی

استاد راهنما:

دکتر عباس منوچهری

استاد مشاور:

دکتر ابوالفضل شکوری

آذرماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

آقای رحمت مهدوی پایان نامه ارشد واحدی خود را با عنوان بررسی مفهوم و تبیین آزادی در اندیشه آیت الله بهشتی در تاریخ ۱۳۹۰/۹/۱۲ ارائه کردند.

اعضای هیات داوران نسخه نهایی این پایان نامه را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	دکتر عباس منوچهری	۱- استاد راهنما
	استادیار	دکتر ابوالفضل شکوری	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر خدایار مرتضوی	۳- استاد ناظر
	استادیار	دکتر مصطفی یونسی	۴- استاد ناظر
	استادیار	دکتر مصطفی یونسی	۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم‌افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب رحمت مهدوی دانشجوی رشته علوم سیاسی ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۸۸ مقطع کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: رحمت مهدوی

تاریخ: ۱۳۹۰/۹/۱۲

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته علوم سیاسی است که در سال ۱۳۹۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر عباس منوچهری و مشاوره جناب آقای دکتر ابوالفضل شکوری از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب رحمت مهدوی دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: رحمت مهدوی

تاریخ و امضا:

تقدیرم

به "حسین بربر علی وی ارانش" اسوه‌ی آزادی و آزاد مردانگی

به "شهادی راه آزادی" بزرگمردار تاریخی بشر

به "آتاها" و "آناها" که سالها برای رسی دنم به سالنود تلاش کردند

به "دوباردم" که در تمام مدت تحصیل "بالهای پروازم" بودند

به "خواهرانم" که هرگز در "سجده‌ها"ی شان فراموشم نکردند

به "علی" پسر دای عزیزم که دیگ.....

تقدیر و تشکر

از جناب آقای دکتر عباس منوچهری که در انجام این پژوهش زحمتهای بی‌شماری را متحمل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین از جناب آقای دکتر ابوالفضل شکوری که در انجام این پژوهش سمت استاد مشاور آن را بر عهده گرفتند و کمک شایانی در بهتر شدن این پژوهش داشتند صمیمانه قدردانی می‌نمایم. از اساتید محترم جناب آقای دکتر خدایار مرتضوی و جناب آقای دکتر مصطفی یونسی نیز که به عنوان هیأت داوران در این جلسه شرکت نموده تقدیر و قدردانی می‌نمایم. از جناب آقای دکتر علیرضا بهشتی نیز که در طول نگارش پایان نامه با کمال بزرگواری و صبوری راهنمایی‌های لازم را انجام داده‌اند و با در اختیار گذاشتن آثار و کتب شهید بهشتی سهم بسزایی در پیشرفت کار نموده‌اند؛ بی‌نهایت سپاسگذارم. همچنین از سرکار خانم بهشتی و سایر کارکنان نشر بقیعه بخاطر امانت دادن کتب مربوط به شهید بهشتی تشکر و قدردانی می‌کنم. همچنین جا دارد از سایر اساتید محترم گروه علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس و کلیه اساتیدی که در دوره‌ی لیسانس در واحد دانشگاه آزاد اسلامی تبریز در طول چهار سال از کلاس‌هایشان بهره‌مند شدم سپاس‌گذاری نمایم. در نهایت از خانم جلودار که طی سالهای متوالی بالخصوص طی دو سال کارشناسی ارشد زحمتهای بسیاری را متقبل شده‌اند و با صبوری فراوان پی‌گیری کارهای درسی و شخصی بوده‌اند کمال تشکر را دارا می‌باشم. همچنین از دوستان عزیز و گرانقدر آقای فریدون تیموری بخاطر در اختیار گذاشتن کتب مربوطه و همفکری‌های لازم برای رفع برخی از مشکلات مربوط به پژوهش، آقای رحمت رحمانی که در طی دو سال تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد همیشه زحمتهای زیاد بنده را متقبل نموده‌اند و آقای خلیل بخشی که طی چند سال همیشه پی‌گیر کارهای شخصی بنده بودند تشکر می‌نمایم.

چکیده

آزادی یکی از قدیمی‌ترین مفاهیم در تاریخ اندیشه‌های سیاسی است؛ که تاکنون نسبت به آن واکنش‌های مختلفی از سوی اندیشمندان مختلف انجام شده است. جدا از این اندیشمندان، نظریه‌پردازان مختلفی هم بودند که با استفاده از آرای اندیشمندان به تبیین آن در قالب نظریه‌های مختلف نموده‌اند. هدف پژوهش حاضر نیز این است که با استفاده از نظریه‌های آزادی به تبیین اندیشه‌ی شهید بهشتی در مورد آزادی بپردازد. آرای شهید بهشتی در مورد آزادی را به دلیل اینکه وی یکدسته موانع بر سر فعالیت‌های فرد به خاطر رعایت مبانی اسلامی و همچنین محدود بودن اهداف فرد در قالب یک جامعه‌ی اسلامی قرار می‌دهد؛ نمی‌توان به ترتیب با استفاده از نظریه‌ی آزادی منفی و مثبت برلین تبیین کرد. بدلیل اینکه آزادی در اندیشه‌ی شهید بهشتی به معنای رهایی از نادانی، جهل، خرافات، فقر، قیود طبیعت، داشتن حق انتخاب و آگاهی است؛ نظریه‌ی مناسب برای تبیین اندیشه‌ی وی نظریه‌ی آزادی مترقی کرنستون است؛ که قرابت و نزدیکی بیشتری با این نظریه دارد.

کلید واژه‌ها: اندیشه‌ی سیاسی، نظریه‌ی آزادی، اندیشه‌ی شهید بهشتی، آزادی منفی، آزادی مثبت، آزادی

مترقی، آیزایا برلین، کرنستون

فهرست مطالب

فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق	۱
۱-۱ بیان مساله	۲
۲-۱ ادبیات موضوع	۳
۱-۲-۱ کتب پیرامون آزادی	۴
۲-۲-۱ کتب پیرامون شهید بهشتی	۱۵
۳-۲-۱ مقاله‌ها پیرامون آزادی	۲۰
۴-۲-۱ مقاله‌ها پیرامون شهید بهشتی	۲۲
۵-۲-۱ پایان‌نامه‌ها	۲۴
۳-۱ اهداف و روش انجام تحقیق	۲۶
۴-۱ پرسش تحقیق	۲۷
۵-۱ فرضیه‌ی تحقیق	۲۷
۶-۱ مواد و روش انجام تحقیق	۲۷
۷-۱ جنبه‌ی جدید و نوآوری	۲۸

۲۹.....	فصل دوم: مبانی و چارچوب نظری
۳۰.....	۱-۲ مقدمه
۳۱.....	۲-۲ مفهوم اندیشه‌ی سیاسی
۳۴.....	۳-۲ مفهوم نظریه‌ی سیاسی
۳۶.....	۴-۲ رابطه‌ی اندیشه‌ی سیاسی با نظریه‌ی سیاسی
۳۷.....	۵-۲ معنای لغوی آزادی
۳۹.....	۶-۲ فکر آزادی از منظر اندیشمندان غربی
۴۴.....	۷-۲ فکر آزادی از منظر اندیشمندان اسلامی
۵۲.....	۸-۲ نظریه‌های آزادی
۵۲.....	۱-۸-۲ نظریه‌ی جدل‌های سیاسی و جدل‌های فلسفی: کرنستون
۵۵.....	۲-۸-۲ نظریه‌ی آزادی منفی و آزادی مثبت: آیزایا برلین
۵۶.....	۱-۲-۸-۲ آزادی منفی
۵۷.....	۲-۲-۸-۲ آزادی مثبت
۶۰.....	۹-۲ خلاصه و نتیجه‌گیری
۶۲.....	فصل سوم: زندگی، زمانه، آثار و آرای بهشتی

- ۱-۳ مقدمه ۶۳
- ۲-۳ زندگی و زمانه‌ی بهشتی ۶۳
- ۳-۳ آثار، آرا و افکار بهشتی ۸۳
- ۱-۳-۳ سه گونه اسلام ۸۳
- ۲-۳-۳ حق و باطل از دیدگاه قرآن ۸۴
- ۳-۳-۳ محیط پیدایش اسلام ۸۵
- ۴-۳-۳ شریعتی جستجوگری در مسیر شدن ۸۷
- ۵-۳-۳ اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا ۸۸
- ۶-۳-۳ بایدها و نبایدها ۸۹
- ۷-۳-۳ شناخت از دیدگاه فطرت ۹۰
- ۸-۳-۳ ولایت، رهبری و روحانیت ۹۱
- ۹-۳-۳ شناخت از دیدگاه قرآن ۹۴
- ۱۰-۳-۳ آزادی، هرج و مرج و زورمداری ۹۶
- ۱۱-۳-۳ نقش آزادی در تربیت کودکان ۹۹

- ۴-۳ خلاصه و نتیجه گیری ۱۰۰
- فصل چهارم: آزادی ۱۰۲
- ۱-۴ مقدمه ۱۰۳
- ۲-۴ مفهوم و جایگاه انسان در اندیشه‌ی شهید بهشتی ۱۰۳
- ۳-۴ مفهوم آزادی در اندیشه‌ی شهید بهشتی ۱۱۷
- ۱-۳-۴ آزادی به منزله‌ی آگاهی ۱۱۹
- ۲-۳-۴ آزادی به منزله‌ی رهایی از جهل و خرافه ۱۲۲
- ۳-۳-۴ آزادی به منزله‌ی رهایی از فقر ۱۲۳
- ۴-۳-۴ آزادی به منزله‌ی رهایی از قیود طبیعت ۱۲۵
- ۴-۴ اقسام و مصادیق آزادی ۱۲۸
- ۱-۴-۴ آزادی عقیده ۱۲۸
- ۲-۴-۴ آزادی بیان و تبلیغ ۱۳۲
- ۳-۴-۴ آزادی احزاب و مطبوعات ۱۳۵
- ۴-۴-۴ حق تعیین سرنوشت و آزادی انتخاب و رأی ۱۳۹
- ۵-۴ خلاصه و نتیجه‌گیری ۱۴۳
- فصل پنجم: اثبات فرضیه ۱۴۵

۱-۵	مقدمه	۱۴۶
۲-۵	بررسی تطبیقی و اثبات فرضیه	۱۴۶
	نتیجه گیری	۱۶۷
	فهرست منابع	۱۷۶
	کتب	۱۷۳
	مقاله ها	۱۸۰
	پایان نامه	۱۸۱
	مصاحبه ها	۱۸۱
	جراید	۱۸۲
	منابع انگلیسی	۱۸۲
	چکیده انگلیسی	۱۸۳

فصل اول

مقدمه

و

طرح کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مساله:

آزادی یکی از مقوله‌های مهم اجتماعی - سیاسی و از شایع‌ترین مفاهیم در طول تاریخ اندیشه‌های سیاسی است. تحقق بخشیدن به آزادی در هر جامعه‌ای همواره یکی از مهمترین دغدغه‌های و آرمان‌های اعضای آن جامعه بوده است. اندیشه‌ی آزادی در معنای عام به عنوان راه و روشی برای رها ساختن انسان از ظلم، ستم و بی‌عدالتی همواره در طول تاریخ با بشر همراه بوده است.

آزادی از واژه اوستایی «آزاته» و یا واژه‌ی پهلوی «آزاتیه» مشتق شده است. (حائری، ۱۳۷۴: ۹) این واژه معانی مختلفی از قبیل: حریت، آزادگی، قدرت انتخاب و اختیار دارد. در زبان لاتین نیز برای واژه‌ی آزادی دو واژه‌ی «Liberty» و «freedom» به طور متناوب به کار می‌رود. (لیدمن، ۱۳۸۴: ۴۱) اما آزادی سیاسی در معنای جدید در اواخر قرن هفدهم در اثر تحولات و رویدادهایی که در اروپا رخ داد بوجود آمد. در ایران نیز بحث آزادی در معنای جدید طی یکسری تحولات و رویدادهای سیاسی - اجتماعی نوین همزمان با انقلاب مشروطیت مطرح شد. انقلاب مشروطیت (۱۹۰۵-۱۹۱۱) در زنجیره‌ی تحولات تاریخی ایران بدون تردید یک نقطه‌ی عطف به شمار می‌رود. چرا که همراه با این انقلاب بود که بسیاری از مفاهیم جدید و مدرن چون پارلمان، قانون و آزادی وارد ادبیات سیاسی ایران شد. این مفهوم در یکصد سال اخیر از سوی بسیاری از اندیشمندان مورد توجه قرار گرفت و نخبگان فکری - فرهنگی واکنش‌های متفاوتی را نسبت به آن نشان دادند. آزادی با اینکه مفهومی واحد دارد اما برداشت‌های متفاوت متفکران و اندیشمندان موجب تکرار آن در مورد آزادی شده است. به لحاظ نظری نیز مفهوم آزادی در طول تاریخ همیشه با تغییر و تحولاتی همراه بوده است. شاید همین باعث شده است که تعبیرهای متفاوتی از سوی متفکران و اندیشمندان ارائه شود. آزادی اصولاً از زمانی به زمان دیگر و از جامعه‌ای به جامعه‌ی دیگر متفاوت بوده است. آزادی موجود در هر عصر یا دوره‌ای با خواسته‌های بیشتر عصر و دوره‌ی دیگر مورد چالش قرار گرفته و آزادی‌های قدیمی جای خود را به آزادی‌های جدیدی داده‌اند. آزادی در زمان باستان

با دوران مدرن متفاوت بوده است. همانطور که آزادی‌های معاصر (پست مدرن) فراتر از آزادی‌های مدرن قرار گرفتند. در هر دوره اندیشمندانی که به تولید اندیشه‌ی سیاسی پرداخته‌اند با توجه به این تغییرات در اندیشه‌ی ارائه شده‌ی خود تعریف متفاوتی از آزادی به نسبت دوره‌های قبل و حتی اندیشمندان معاصر خود به دست داده‌اند. از همین رو نظریه‌پردازان مختلف که با استفاده از آرا و اندیشه‌های «اندیشمندان سیاسی» به نظریه‌پردازی در مورد مفهوم آزادی پرداخته‌اند دسته‌بندی‌های متفاوتی از آزادی را ارائه کرده‌اند. از جمله می‌توان به تقسیم بندی آیزایا برلین از آزادی به "آزادی منفی" و "آزادی مثبت" اشاره کرد. همچنین کرنستون نیز آزادی را در قالب "جدل‌های سیاسی" و "جدل‌های فلسفی" مطرح می‌کند. در حوزه‌ی اندیشه‌ی ایرانی - اسلامی نیز کوشش‌های فراوانی برای تبیین مقوله‌ی آزادی صورت گرفته است. این تلاش‌ها طیف وسیعی از اندیشه‌های سکولار و اندیشه‌های معطوف به مبانی دینی را شامل می‌شود. از جمله اندیشمندانی که «آزادی» را با عطف توجه به مبانی دینی مورد توجه قرار داده است آیت‌الله بهشتی می‌باشد. بررسی‌های قبلی آرای وی بدون بیان آن در قالب نظریه‌های آزادی بوده است. لذا پژوهش حاضر می‌کوشد مفهوم «آزادی» در اندیشه‌ی «شهید بهشتی» را بر اساس نظریه‌های مذکور تبیین نماید. همچنین اشاره خواهد شد که شهید بهشتی در بحث‌های خود آزادی را به لحاظ فقهی مورد بررسی قرار داده است، کلامی یا عرفانی.

۱-۲ ادبیات موضوع

ادبیات موضوع (ادبیات پیشینی) هر تحقیقی به منزله‌ی زیربنای آن تحقیق است. این عمل موجب تقویت پایه‌های یک پژوهش و گسترش دایره‌ی اطلاعاتی محقق می‌شود. بر همین اساس این بخش از پژوهش به «ادبیات موضوع» اختصاص داده می‌شود. تا جایی که به موضوع این پژوهش یعنی «آزادی» در اندیشه‌ی «آیت‌الله بهشتی» برمی‌گردد؛ مطالعات فراوانی هم در باب "آزادی" و هم در مورد "آیت‌الله بهشتی" در قالب‌های مختلف کتاب، مقاله و مصاحبه انجام شده است. در آثار مربوط به آیت‌الله بهشتی

بعضی از این آثار زندگانی، آرا و اندیشه‌های وی را مورد تامل قرار داده‌اند و برخی دیگر نقش وی را در تحولات منجر به انقلاب ۵۷ مورد بحث گذاشته‌اند. در این قسمت تحت عنوان «ادبیات موضوع» ابتدا کتاب‌های متفکران و پژوهشگران مختلف که قبلاً مفهوم «آزادی» را در بین اندیشمندان اسلامی مورد تامل قرار داده‌اند پرداخته خواهد شد؛ سپس کتاب‌هایی که مربوط به مفهوم آزادی در حوزه غرب بوده است مورد تامل قرار خواهد گرفت، در قسمت آخر مربوط به کتب نیز کتاب‌هایی که در مورد «شهید بهشتی» از سوی پژوهشگران مختلف نگاشته شده است مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در ادامه بعد از بررسی کتاب‌های مربوط به مفهوم "آزادی" و "آیت‌الله بهشتی" مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های مربوط به مفهوم "آزادی" و "شهید بهشتی" مورد تامل قرار خواهد گرفت. همچنین باید اشاره کرد با توجه به منابع و کتب زیاد در مورد مفهوم آزادی و شهید بهشتی به گزینش کتابها و مقالاتی اقدام شده است که در جامعه‌ی علمی مطرح‌تر و از اعتبار زیادی برخوردار بوده است. همچنین لازم به ذکر است که مشخصات کامل منابع استفاده شده در این قسمت در انتهای پایان‌نامه در فهرست منابع آورده خواهد شد.

۱-۲-۱ کتب پیرامون آزادی

اسلام سیاسی در ایران - سیدمحمد علی حجتی‌زاده:

نویسنده مفهوم «آزادی» را در قالب رهیافت گفتمان در ایران معاصر به بحث می‌گذارد. وی اشاره می‌کند، در گفتمان مشروعه آزادی به معنای تقویت فرقه‌های منحرف، انتشار کفریات، حلیت غیبت، ایذای مومنین، گسترش افتراء، و نهایتاً تضعیف دین است. در گفتمان مشروطه نیز آزادی به معنای رهایی از قید و بند استبداد و رقیت حاکمان است که بوسیله‌ی قانون و شریعت محدود می‌گردد. اما با پیروزی انقلاب ۵۷ گفتمان جدیدی تحت عنوان اسلام سیاسی لیبرال شکل می‌گیرد که آزادی را موهبتی الهی و کلیدی می‌داند. به طوری که برای ترقی و تکامل بشر جلوگیری از آن مخالفت با خالق و خیانت به بندگان خدا

محسوب می‌شود. با کنار رفتن گفتمان اسلام سیاسی لیبرال آزادی معنای جدیدی پیدا می‌کند. در گفتمان جدید - گفتمان اسلام سیاسی محافظه کار - آزادی مفهوم جذابی به شمار نمی‌رود. هر چند نمایندگان این گفتمان گاه از این واژه استفاده می‌کنند، ولی همواره می‌کوشند تا آن را به شدت محدود کنند. آزادی به طور مشخص در این گفتمان به آزادی های درونی و آزادی از عبودیت غیر خدا تفسیر شده و آزادی های اجتماعی - سیاسی عملاً به حاشیه رانده می‌شود. آزادی مدرن با بی‌بند و باری و ابتذال یکسان قلمداد شده و با آن مخالف می‌شود. نهایتاً در گفتمان اسلام سیاسی اصلاح طلب آزادی به مفهوم‌های مدرن‌تر نزدیک می‌شود که در آن آزادی به معنای آزادی اندیشه، امنیت ابراز آن و آزادی سیاسی در جامعه است. این گفتمان در حالی که به مفهوم مدرن‌تری از آزادی نزدیک می‌شود در عین حال می‌کوشد برای دور ماندن از اتهام لیبرالیستی تمایزهای آزادی در جامعه‌ی اسلامی و غربی را برجسته‌تر کند و محدودیت‌های این مفهوم را بیان کند. در همین راستا ارزش‌ها و مبانی اسلامی و قانون اساسی به عنوان دو مرز اساسی آزادی برجسته می‌شوند. هر چند که این مرزها هم چنان مبهم و قابل تفسیر باقی ماندند و در عمل دامنه‌ی آزادی مشخص نمی‌شود.

آزادی از نگاه اسلام شیعی - علی شیرخانی:

اندیشمندان و متفکران معاصر شیعی برداشت‌های گوناگونی از آزادی را ارائه کردند. در دیدگاه افرادی چون شهید مطهری، علامه طباطبایی و علامه محمدتقی جعفری «آزادی» به عنوان داشتن قوه‌ی «اختیار» مطرح می‌شود. آنها آزادی را ناشی از اصلی به نام «اراده» می‌دانند. اراده‌ای که در وجود انسانها نهاده شده و او را به فعالیت و تکاپو بر می‌انگیزد. اما در نزد اندیشمندانی چون طالقانی، جوادی آملی و..... آزادی به عنوان عدم پذیرش سلطه است. این اندیشمندان معتقدند انسان فقط زیر سلطه‌ی حاکمیت خدا و اوصیای او قرار دارد و از محکومیت و سلطه‌ی انسان‌های دیگر آزاد و رها است. در برداشت دیگری از آزادی عده‌ای از متفکران معاصر آزادی را به عنوان تکلیف می‌دانند نه حق. بدین معنی که دیگران

مكلف هستند نسبت به راه و مسیر انسان قید و بندی ایجاد ننمایند. در برخی دیگر از برداشت‌های شیعی به آزادی بعنوان یک وسیله نگاه کرده می‌شود. در برداشت آنها آزادی وسیله‌ای است برای رسیدن به کمال. هدف این نیست که انسان آزاد باشد بلکه او باید آزاد باشد، تا به کمالات برسد. همچنین در برداشت‌های شیعی از آزادی عده‌ای از اندیشمندان تلاش کردند تا میان آزادی‌های اجتماعی و معنوی تمایز قائل شوند و ارزش آزادی معنوی را افزون‌تر جلوه دهند. از نظر آنان اگر انسان نتواند بر تمایلات درونی خود (خشم، حرص، شهوت) فائق آید عملاً نمی‌تواند آزادی دیگران را محترم شمارد. این نوع آزادی (آزادی معنوی) از نظر آنان زیر بنای آزادی‌های اجتماعی محسوب می‌شود. مسلمانان و شیعیان با توجه به مبانی معرفتی و هستی‌شناسانه‌ی خود از نظام هستی و انسان، برداشت و تفسیر خاصی از این مفهوم دارند که در برداشت‌های متعدد بیان گردید. از آنچه بیان شد می‌توان نتیجه گرفت که آزادی به عنوان یکی از مفاهیم اساسی در آرا و آموزه‌های شیعه وجود دارد؛ اما این آزادی باید با مقصد نهایی دین و مذهب سازگار باشد.

جریان‌های تفسیری آزادی معاصر - محسن آرمین:

در تفاسیر علمای سلف معادل مفهوم آزادی واژه‌هایی چون «حر» و «حریت» به کار رفته است. در نزد آنان آزادی بیشتر در معنای فقهی و حقوقی شایع و کلاسیک آن یعنی ضدبرده و بردگی به کار رفته است. در این تفاسیر از کاربرد این واژه در معنای مدرن آن یعنی آزادی‌های سیاسی و اجتماعی اثری به چشم نمی‌خورد. مباحث مربوط به آزادی در تفاسیر سلف از محدوده‌ی اثبات و نفی اختیار و اراده‌ی انسان و تبیین نسبت فعل با اراده‌ی آدمی فراتر نرفته است. آنان در این موضع هرگز از حد مباحث کلامی و آنتولوژیک در اثبات یا نفی اختیار و اراده برای انسان فراتر نرفته‌اند و اراده و اختیار آدمی را مبنای بحث درباره‌ی آزادی سیاسی و اجتماعی قرار نداده‌اند. بعبارتی بحث آزادی در فلسفه و کلام اسلامی از سطح مباحث هستی‌شناسانه و متافیزیکی فراتر نرفت؛ و تلاش‌های اولیه‌ی فلاسفه‌ای نظیر فارابی در کاربرد

آزادی در مباحث اجتماعی بر مبنای مباحث فلسفی و هستی‌شناسانه در سنت و اندیشه‌ی فلسفی مسلمانان تداوم نیافت. در نتیجه در عرصه‌ی اجتماعی و متأثر از مناسبات برده‌داری کاربرد آزادی در اصطلاح حقوقی و فقهی به معنای حقیقی ضدبرده‌داری و در اصطلاح اجتماعی در معانی مجازی نظیر شرافت، بزرگی و آزادگی محدود ماند. مفهوم آزادی در کنار بسیاری از مفاهیم مدرن دیگر پس از اولین آشنایی‌ها با فرهنگ و مدنیت جدید به مهمانی فرهنگ و اندیشه‌ی جوامع مسلمان آمد و مانند هر مقوله‌ی جدید دیگر واکنش‌های مثبت و منفی بسیاری علیه خود برانگیخت. با ورود این مفاهیم دو جریان عمده و جدیدی در جوامع اسلامی شکل گرفتند. این دو جریان را می‌توان به نام بنیانگذاران آن یعنی «شیخ محمد عبده» و «سید قطب» نام‌گذاری کرد. این دو جریان را از نظر نوع نگاه به دین، هستی، انسان، مقوله اجتماع و سیاست دست کم به دو نحله‌ی کاملاً متفاوت و یا متعارض می‌توان تفکیک کرد. در ارتباط با بحث آزادی در دیدگاه‌های آنها باید گفت که جریان موسوم به جریان عبده به مفاهیم امروزی آزادی بسیار نزدیک‌اند. آنان تأکید بسیاری بر آزادی عقیده به ویژه عقاید دینی انسان‌ها دارند. این جریان برای انسان صرف نظر از دین و مذهب حق حیات قائل است و حقوق و آزادی‌های فردی و مدنی بیشتری برای پیروان ادیان دیگر در نظر می‌گیرند. همچنین آنها قاعده‌ی نفی اکراه را تا نهایت منطقی آن می‌پذیرند و کلیه‌ی صور اجبار و اکراه را شرعاً غیر مجاز شمرده و در نتیجه فی الجمله به آزادی مذهب معتقدند. آنها همچنین به نهادهای مدنی و تشکل‌های سیاسی اهتمام بیشتری دارند و می‌کوشند از آموزه‌هایی نظیر شورا تفسیری متضمن آزادی‌های مدنی و دموکراسی ارائه دهند.

اما جریان سید قطب دموکراسی و آزادی به مفهوم جدید را یکی از مظاهر کفر و عصیان بشر امروز در برابر خداوند می‌دانند و به نوعی حکومت اقتدارگرا معتقدند. آنها به نهادهای مدنی و تشکل‌های صنفی نگاه بدبینانه دارند و به نوعی پوپولیسم و رابطه‌ی بی‌واسطه میان حکومت اسلامی با جامعه معتقدند. از این رو آموزه‌های سیاسی - اجتماعی دینی نظیر شورا در اندیشه‌ی سیاسی این جریان هرگز به سطح